

М.В. Півавар

Краязнаўчая дзейнасць клуба «Узгор’е» ў Віцебску ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў

На пачатку 1980-х гг. адбываюцца пэўныя змены ў савецкім грамадстве. З аднаго боку, працягвае праводзіцца афіцыйная палітыка, накіраваная на сціранне этнасацыяльных адрозненняў, фарміраванне новай гістарычнай супольнасці – «савецкага народа». З другога, назіраецца пэўны крызіс камуністычнай ідэалогіі, страта ў частцы народа даверу да камуністычнай партыі, складванне розных палітычных поглядаў.

Спрабуючы знайсці выйсце з новай сітуацыі, Палітбюро ЦК КПСС у асобе Генеральнага сакратара М. Гарбачова абвясціла курс на «перабудову», дэмакратызацыю і галоснасць савецкага грамадства. З пачаткам гэтай палітыкі адбылося ажыўленне грамадскай актыўнасці мас. З дазволам плюралізму, «галоснасці», некаторым паслабленнем дзеяння абавязковага прынцыпу партыйнасці і метаду сацыялістычнага рэалізму ў літаратуры і мастацтве па ўсім СССР пачынаюць дзейнасць грамадскія ініцыятывы, суполкі. Яны ўзнікаюць ва ўсіх саюзных рэспубліках. На Украіне, напрыклад, дзейнічалі дзесяткі нефармальнага таварыстваў. У 1988 г. у адным толькі Львове іх было 29 [1]. На пачатку існавання яны насілі гісторыка-культурны характар, які, на нашу думку, можна разглядаць, як краязнаўчы. У дзейнасці такіх таварыстваў галоўную ролю адыгрывала аднаўленне роднай мовы, вывучэнне, прапаганда і ахова гісторыка-культурнай спадчыны [2].

У Беларусі адным з першых узніклі маладзёжныя гісторыка-культурныя аб’яднанні «Майстроўня» (1980), «Талака» ў г. Мінску (1985) і «Паходня» у г. Гродна (1986). У Гомелі, Брэсце, Полацку, Наваполацку таксама існавалі менш вядомыя таварыствы – «Талака», «Край», «Маладзік» адпаведна [3].

Дзейнасць гэтых грамадскіх аб’яднанняў знайшла пэўнае адлюстраванне ў навуковай літаратуры: у «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» [4, 5], манаграфіях і зборніках [3, 6], публікацыях у прэсе [7]. У якасці прыкладу падобнай дзейнасці ў Віцебску засяродзім увагу на малавывучанай дзейнасці грамадскага таварыства «Узгор’е», створанага ў 1986 г.

Асноўнай мэтай на пачатку дзейнасці з’яўлялася «дапамога грамадскасці ў аднаўленні, рэстаўрацыі, абарона помнікаў гісторыі і культуры» [8] і іх рэшткаў у Віцебску, дапамога археолагам, якія праводзілі раскопкі на гэты час у горадзе. Данінай часу ў планах дзейнасці было «вывучэнне і прапаганда ленінскіх ідэй захавання гісторыка-культурнай спадчыны савецкага народа» [9]. Планавалася праводзіць сустрэчы з архітэктарамі, якія распрацоўваюць праекты рэстаўрацыі і рэканструкцыі помнікаў культуры, ладзіць мастацкія выставы. Такім чынам, асноўнай мэтай дзейнасці была ахова помнікаў гісторыі і культуры, развіццё ў віцязьбян беражлівых адносін да архітэктурных і культурных каштоўнасцяў свайго горада, фарміраванне эстэтычнага густу [10, 11].

Падобныя накірункі дзейнасці былі абраны не выпадкова, таму, што сітуацыю з аховай помнікаў і захаваннем культурнай спадчыны ў г. Віцебску у той час можна вызначыць як вельмі складаную. Да сярэдзіны 1980-х гг. была знішчана старая забудова на плошчы Свабоды і вуліцы Леніна. Рыхтаваўся да знішчэння комплекс

трынітарскага кляштара (сучасная Пакроўская царква). Пэўная частка грамадства жадала прымаць удзел у фарміраванні архітэктурнага вобліку горада.

Афіцыйныя ўлады падтрымалі грамадскую ініцыятыву. Клуб быў зарэгістраваны пры гарадскім цэнтры культуры. (У 1990 г. у дакументах статус аб'яднання змяняецца на «клуб аматараў даўніны» [12]). Назвалі клуб у гонар Узгорскага замка, з якога пачыналася летапісная гісторыя Віцебска.

Членам клуба мог быць любы чалавек, які прызнаваў і выконваў статут і палажэнні клуба, актыўна ўдзельнічаў у суботніках ці іншай дзейнасці, якая ішла на карысць захавання і аднаўлення гісторыка-культурнай спадчыны.

Дзейнасць аб'яднання была дастаткова шматпланавай: праводзіліся пасяджэнні з абмеркаваннямі дакладаў па гісторыі і археалогіі Беларусі і Віцебска, па праблемам захавання помнікаў культуры, мовы, экалогіі з удзелам работнікаў абл- і гарвыканкамаў, ладзіліся суботнікі па падрыхтоўцы помнікаў да рэстаўрацыі, чыталіся лекцыі. Члены аб'яднання «Узгор'е» сустракаліся са школьнікамі, студэнтамі, навучэнцамі ПТВ, ладзілі вандроўкі па цікавых, славурых мясцінах Беларусі, багатых на архітэктурную спадчыну (Слонім, Нясвіж, Жыровічы, Мір і іншыя гарады). На свята «Дзяды» практыкаваліся выходы на Старасямёнаўскія могількі [13]. У розных акцыях таварыства прымалі ўдзел ад дзесяткаў да сотні чалавек. Сярод тых, хто найбольш актыўна ўдзельнічаў у працы клуба, можна адзначыць В.М. Арлова, Л.У. Вакар, А.В. Куржалава, А. Мемуса, М. Паўлава, С.М. Цярэнцьева, Р.І. Пушкарору, Л. Хмяльніцкую, Т. Цаль, Ю.А. Якімовіча [14].

З мэтай захавання помнікаў гісторыі і культуры, змены адносін насельніцтва да гістарычнай спадчыны горада аб'яднаннем праводзіліся фотавыставы, прысвечаныя рэстаўрацыі (як на Беларусі, так і ў іншых месцах СССР) помнікаў архітэктурны [15, 16]. Напрыклад, адна з такіх выставаў была размешчана ў вітрыне магазіна «1000 дробязяў» на Маскоўскім праспекце г. Віцебска. Яна складалася з планшэтаў з лагатыпам клуба (сцяг Віцебскай харугвы: значок «Пагоні» на зялёным фоне), са здымкамі старога Віцебска, з інфармацыяй пра клуб, а таксама запрашэннем удзельнічаць у суботніках. Мэтай выставы была прапаганда гісторыі горада, адраджэнне мінуўшчыны.

Актыўна ўздымаліся пытанні экалогіі Віцебска і яго наваколляў (будаўніцтва атамнай электрастанцыі на Віцебшчыне, высечка лясоў, меліярацыя балот і інш.). Адзначым, што роля грамадскасці Віцебска (у тым ліку і «Узгор'я») у адмене будаўніцтва АЭС у в. Мяжа Гарадоцкага раёна заслугоўвае асобнага даследавання.

Вялася вялікая асветніцкая і грамадская работа. Сябрамі клуба пісалася шмат артыкулаў на злабадзённыя тэмы: аб ахове помнікаў, захаванні мовы, пра экалагічныя праблемы. Пісалі міністру меліярацыі, у рэспубліканскія структуры адносна асушэння балот, высечкі леса ў наваколлях Віцебска (напрыклад, ад птушкафабрыкі каля в. Хайсы да чыгуначнай станцыі Лосвіда). Пісалі ў ЦК КПБ, у Маскву Патрыярху Пімену (адносна Пакроўскай царквы, каб не даць забудоваць месца на Успенскай горцы). Быў напісаны ліст адносна стану беларускай мовы ў Віцебску на адрас аргкамітэта па падрыхтоўцы Пленума ЦК КПСС па нацыянальным пытанні. Сябры клуба ўжо ведалі, што падобны ліст быў накіраваны генеральнаму сакратару ад беларускай інтэлігенцыі 15.12.1986 г. і паўторны – 4.06.1987 г. [3, с. 202, 282–288]. У лісце ўзгорцы адзначалі, што беларуская мова павінна стаць дзяржаўнай, засяроджвалася ўвага на тым, што адсутнічае пераемнасць у вывучэнні мовы (дзіцячы садок – школа – інстытут), адсутнічаюць сацыяльна-палітычныя гарантыі функцыянавання беларускай мовы, давалася гістарычная даведка [15]. Была і рэакцыя на гэтую дзейнасць. У Віцебск прыезджалі адказныя асобы з Мінска і Масквы, якія звярталі ўвагу мясцовага кіраўніцтва на стан аховы помнікаў, на сітуацыю з мовай і культурай. Маўляў, «чаму грамадзяне звяртаюцца да нас,

быццам вы не можаце вырашыць сітуацыю на месцы самастойна». Такім чынам, можна адзначыць, што такі від дзейнасці даваў вялікі плён і прыводзіў да пэўных змен.

З 1988 года актывізуюцца кантакты «Узгор'я» з новастворанымі грамадскімі арганізацыямі і рухамі рэспублікі і СССР. Актыўныя члены клуба ўдзельнічалі ў сумесных пасяджэннях мінскіх групавак (напрыклад, «Талакі»), бралі ўдзел у акцыях і імпрэзах, якія яны праводзілі, а таксама ў сустрэчы актыўна ў Маскве з міністрам культуры СССР В.Г. Захаравым.

Па прапанове членаў аб'яднання пры Віцебскім гарвыканкаме была створана камісія па ахове гісторыка-культурнай спадчыны, у склад якой увайшлі не толькі адказныя работнікі партыйных і савецкіх органаў, але і прадстаўнікі грамадства. Старшыней камісіі быў абраны В. Акуневіч, які працаваў на той час у абкаме кансультантам па нацыянальных адносінах. Сумеснымі намаганнямі ўдалося падрыхтаваць да рэстаўрацыі такія значныя для архітэктурнага вобліку г. Віцебска помнікі, як Пакроўская царква, касцёл Св. Варвары, не дазволіць забудову старажытнай часткі Віцебска (Успенская горка), паспяхова правесці археалагічныя раскопкі ў старажытнай частцы горада [17, 18].

Трэба адзначыць, што ў сітуацыі з помнікамі гісторыі і культуры ў Віцебску знішчэння шэрага з іх можна было б пазбегнуць. Пры будаўніцтве большасці аб'ектаў у горадзе архітэктары прадстаўлялі планы толькі ў гаркам КПБ, без абмеркавання з шырокімі коламі грамадскасці. Партыйнае кіраўніцтва, як правіла, пагаджалася з любымі прапановамі архітэктараў, якія спасылаліся на свой прафесіяналізм, кампетэнтнасць і дасведчанасць. У выніку руйнаваліся помнікі старасветчыны. Па стварэнні камісіі такая практыка стала немагчымай. Напрыклад, прыняцце генеральнага плана забудовы цэнтра горада было зроблена келейна, без абмеркавання. Грамадзяне, якім быў неабсякавы лёс гістарычнай спадчыны горада, сярод якіх было шмат удзельнікаў клуба «Узгор'е», сталі пісаць лісты ў партыйныя ўстановы, артыкулы ў газеты. Паўторнае абмеркаванне адбылося ўжо ў прысутнасці камісіі па ахове помнікаў гісторыі і культуры. Члены камісіі, якія адстойвалі думку грамадства, выказаліся адназначна – гістарычны цэнтр горада мусіць быць адноўлены. Архітэктары не пагаджаліся, лічылі, што будучыня цэнтра ў новабудоўлі, спасылаючыся на свой досвед і кампетэнтнасць. Грамадства апаніравала, гаворачы, што прафесіяналы не заўсёды кажуць праўду, прыводзіла прыклады з замежнага досведу, нагадвала пра аднаўленне гістарычнага цэнтра Варшавы, Будапешта.

На вялікі жаль, не ўсе планы таварыства здзейсніліся. Не атрымалася стварыць майстэрні народнага мастацтва пры гарадскім цэнтры культуры, зрабіць галерэю выдатных ураджэнцаў Віцебшчыны, адкрыць помнік Грунвальдскай бітве. Планаваў клуб прычыніцца да стварэння музея «Старажытны Віцебск», які збіраліся арганізаваць у горадзе па выніку раскопак, што актыўна праводзіліся ў горадзе ў 1970–1980-я гады. На той час было знойдзена шмат добра захаваных рэшткаў драўляных забудов і планавалася адкрыццё археалагічнага музея па ўзоры музея «Старажытнае Бярэсце», які існаваў у Бярэсце. Саветам міністраў БССР была прынята Пастанова «Аб стварэнні ў г. Віцебску археалагічнага музея» ад 11 сакавіка 1980 г. [19]. На жаль, эканамічны крызіс не дазволіў спраўдзіцца гэтым цікавым ідэям.

Пік актыўнасці культурна-асветніцкага аб'яднання «Узгор'е» прыйшоўся на канец 1980-х гадоў. У пачатку 90-х гг. XX стагоддзя, калі пачынаецца актыўная палітызацыя грамадства, выкліканая нарастаючым сацыяльна-палітычным крызісам, развалам СССР, эканамічнымі цяжкасцямі, большасць актыўных членаў клуба пачынае прымаць удзел у палітычнай барацьбе. Пэўная частка ўдзельнікаў, падзяляючы погляды БНФ «Адраджэнне», становіцца членамі гэтай арганізацыі. Пытанні культуры і гісторыі ва ўмовах, што склаліся на той час, адыходзяць на другі план. Па прычыне палітычнай барацьбы да аб'яднання далучаюцца людзі, якія далёка стаялі ад ідэй аховы культурнай

спадчыны Віцебска, але ў гэтай барацьбе жадалі выкарыстаць магчымасці і аўтарытэт клуба. Да ўсяго «далучаецца» эканамічны крызіс, які паставіў перад грамадствам зусім іншыя задачы. Лёс «Узгор'я» у гэтым вельмі нагадвае лёс іншых беларускіх грамадскіх таварыстваў («Талака», «Паходня»), якія спынілі сваю дзейнасць на пачатку 1990-х гадоў. Патрэбна адзначыць, што падобныя тэндэнцыі адбываліся не толькі ў грамадскіх культурна-асветніцкіх арганізацыях Беларусі [3, с. 94]. Фактычна на гэты час спыніла сваю дзейнасць Віцебскае абласное аддзяленне Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры.

Дзейнасць клуба была вельмі важнай і карыснай яшчэ і таму, што па прычыне закрыцця на рэканструкцыю абласнога краязнаўчага музея, яно фактычна адыгрывала ролю метадычнага цэнтра па вывучэнні гісторыі Віцебска і ахове помнікаў гісторыі і культуры [14].

Абагульняючы, трэба адзначыць, што дзякуючы дзейнасці аб'яднання «Узгор'е» адбыўся пералом у грамадскай думцы віцеблян адносна помнікаў гісторыі і культуры, зменены іх адносіны да захавання нацыянальнай спадчыны.

ЛІТАРАТУРА

1. **Данилюк Ю.З.** Общественные формы охраны памятников истории Украины на современном этапе // Историческое краеведение в СССР: Вопросы теории и практики. – Киев, 1991. – С. 243.
2. **Новік Я.К., Жданко Л.Ю.** Беларусь у перыяд правядзення рэформ: сучасныя праблемы сацыяльна-эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця (1985–1995 гг.). – Мн., 1995.
3. **Денисюк О.Л.** Неформальные объединения, общественно-политические движения, партии в СССР: предпосылки, становление, развитие (1985–1991 гг.). – Мн., 2003. – С. 100.
4. **«Паходня»** // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 5. – Мн., 1999. – С. 452.
5. **«Талака»** // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6. – Мн., 2001. – С. 495.
6. **Екадумаў А.** Культурныя рэаліі беларуска-расійскай інтэграцыі. – С. 173–221 // Беларуская-расійская інтэграцыя. Аналітычныя артыкулы. – Мн., 2002. – 312 с.
7. **Ткачоў М.** Паходня: Кніга публіцыстыкі. – Мн., 1994. – 288 с.
8. **Статут клуба «Узгор'е»** // Бягучы архіў Віцебскага аддзела БДТАПГіК. – С. 1.
9. **Паўлаў М.** Клуб аматараў старажытнасці // Віцебскі рабочы, 1987, 17 студзеня. – С. 2.
10. **Паўлаў М.** «Узгор'е» // Віцебскі рабочы, 1986, 12 сакавіка. – С. 4.
11. **Узгор'е** // Советская Белоруссия, 1986, 30 сакавіка. – С. 4.
12. **Праграма абласной навукова-практычнай канферэнцыі па гістарычнаму краязнаўству, 16–17 студзеня 1990 года** // Бягучы архіў Віцебскага абласнога аддзялення БДТАПГіК. – С. 9.
13. **Сарокіна Т.** Памочнікі рэстаўратараў // Віцебскі рабочы, 1987, 21 кастрычніка. – С. 4.
14. **Навумчык С.** «Закрытых паседжанняў не робім» // Чырвоная змена, 1989, 7 студзеня. – С. 3.
15. **Наумчык С.** Сберегающие память // Знамя юности, 1987, 2 красавіка. – С. 2.
16. **Федоров В.** Сквозь глубь столетий // Сельская газета, 1987, 3 сакавіка. – С. 4.
17. **Перабудова і мы: урокі, спадзяванні, трывогі** // ЛіМ, 1989, 13 студзеня. – С. 3.
18. **Плавінскі М.** Узважыць «за» і «супраць» // Віцебскі рабочы, 1989, 26 жніўня.
19. **Постановление Совета министров БССР № 111 от 11 марта 1980 г. «О создании в г. Витебске археологического музея – филиала Витебского областного краеведческого музея** // ЭБД «Эталон». Віцебская абласная бібліятэка імя У.І. Леніна.

S U M M A R Y

The article throws light upon unknown pages of the history of Vitebsk non-governmental organization Uzgorje, which played an active role in social & cultural life of the city at the end of the 1980s – beginning of the 1990s.

Поступила в редакцию 27.03.04